

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKASIYALARINI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI**

TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI

“AKT sohasida iqtisodiyot va menejment” fakulteti
“Menejment va marketing” kafedrası
“Logistika” fanidan

Mustaqil ish

Mavzu: Logistika tizimlari va ularning elementlari

Bajardi: 120-12-guruh
talabasi O‘ktamova D
Tekshirdi: Hakimjanova D

TOSHKENT 2016

Reja:

Kirish

Asosiy qism:

1. Logistika tizimining tuzilishi
2. Xizmat sohalari va ularning ta'rifi
3. Logistika tizimi faoliyat yuritishini baholash va logistika tizimining marketing bilan bog'liqligi

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar

Kirish

Logistika - ma'lum maqsadlarni hal qilish uchun zarur bo'lgan mablag' va xizmatlarni maqsadga muvofiq tayyorlash, foydalanishni tashkil qilish va boshqarish. Logistikaning maqsadi - ma'lum tovarni ma'lum vaqtda eng kam (minimal) harajatlarni bilan oldindan tayyorlash. Logistikani iqtisodiyotning ishlab chiqarish infratuzilmasi, desa ham bo'ladi.

Logistika tizimi (logistical system) - u yoki bu logistika vazifasi va operatsiyalarni bajaruvchi teskari aloqaga ega moslashtirilgan tizimdir. U, qoidaga ko'ra, bir necha tizimlardan iborat va tashqi muhit bilan rivojlangan aloqalarga ega. Logistika tizimi sifatida sanoat korxonasi, hududiy ishlab chiqarish majmuasi, savdo korxonasi va hokazolarni ko'rib chiqish mumkin.

Logistika tizimining maqsadi - tovar va buyurtmalarni berilgan yerga, kerakli miqdorda iloji boricha ishlab chiqarish va shaxsiy iste'molga tayyorlangan holda harakatlarning berilgan darajasida yetkazib berish. Vazifaviy tizimchalar bilan bir qatorda logistik tizim ta'minlovchi tizimchalarga (masalan, axborot, huquqiy xodimlar va h.k.) ham ega. Ommaviy xizmat ko'rsatish tizimi sifatida logistik tizim ichki aloqalar va tashqi muhit bilan aloqalarga ega. Ichki aloqali tizim odatda davriy xarakterga ega, chunki qoidaga ko'ra aloqa qiluvchi tizimchalar o'rtasidagi moddiy oqimning izchil uzatish bosqichini aks ettiradi.

Logistika tizimining tashqi muhit bilan aloqalari davriy bo'lishi mumkin (barcha talab qilinadigan butlovchi qismlar va tovarlar muvofiqlashtirilgan holda yetkazib berilishi ta'minlangan vaqtda).

Shuning bilan bir vaqtda logistika tizimi vaqtli chetlanishlarga ega tizim sifatida ham ta'riflanishi mumkin.

Logistika konsepsiyasining bir necha kategoriyalari bor, ulardan asosiylari quyidagilar.

1. Taqsimlash kategoriyasi deganda-faoliyatning bir turi va reklama qiladigan, (realizatsiya), mahsulotni sotadigan, transportirovka qiladigan va xaridorlarga xizmat ko'rsatadigan tashkilotlar tushuniladi.

2. Logistika - material va mahsulotlar oqimini boshqarish, xomashyo bilan ta'minlashdan boshlab, to oxirgi iste'molchiga tayyor mahsulot yetkazib berilgunga qadar, shu bilan birga materiallar harakatiga yordam qiluvchi axborot oqimi kategoriyasi.

Odatda har bir firma o'z mahsulotining taqsimlanishini nazorat qiladi va boshqaradi. Logistika tizimi esa xalq xo'jaligida material va mahsulotlar oqimini boshqaradi.

3. Makrologistika kategoriyasi.

4. Mikrologistika kategoriyasi.

1. Logistika tizimining tuzilishi

Logistika tizimi 7 asosiy qismdan iborat bo'ladi.

1-qism. Ishlab chiqarish zahiralari. Ishlab chiqarish zahiralari butun iqtisodiyot tizimining tejamli va samarali ishlashi uchun sharoit yaratadi. Bu zahiralarni ishlab chiqaruvchi korxonalarda joylashtirish yoki iste'molchilarga yaqinroq joylarda saqlash mumkin. Zahiralardagi mahsulot harakatsiz qolgan deb hisoblanmasligi uchun zahira miqdori eng muvofiq (optimal) bo'lishi kerak. Zahiralarning eng muvofiq miqdori doimo o'zgarib turadigan ehtiyoj ta'siriga javob beradi va transportning bir tekisda ishlashini ta'minlashga sharoit yaratadi.

2-qism. Xomashyo va materiallar sotib olish. Xomashyo va materiallar ishlab chiqarishni tashkil etishda asosiy manba hisoblanadi.

3-qism. Transport. Yuklar transport orqali ta'minlovchilardan korxonalariga tashib olib boriladi. Omborlarga, bir ombordan boshqa omborga va iste'molchilarga yetkazib beriladi.

Barcha transport aloqalari hattoki tijorat vositachi orqali ta'minlovchi yoki iste'molchilar orqali kiraga olingan transport ham hisobga olinadi.

Masalan, ta'minlovchining iste'molchiga qaraganda arzonroq transportdan foydalanish imkoniyati bor. Bunday vaziyatda u raqobatda ustunlikka ega bo'ladi. Agar iste'molchi transport harajatlarini o'ziga olsa, narxlar pastroq tushiriladi. Transportning asosiy ko'rsatkichlari qiymati va ishonchliligidir.

4-qism. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish. Ishlab chiqarish bilan bog'liq logistika bo'limlari ehtiyojni aniqlashdan tashqari, bozordagi talab va takliflarning o'zgarishini yumshatish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ba'zi mutaxassislar ishlab chiqarish bo'linmalari logistika tizimida kiritilishi kerak emas, deb hisoblaydilar. Lekin ko'pchilikning fikricha, ishlab chiqarish bo'linmalari logistika tizimida katta ahamiyatga ega. Bu yerda eng muhim muammolardan biri - ishlab chiqarish korxonalarini kattaligi va joylashtirish o'rnini aniqlash.

5-qism. Ombor xo'jaligi. Bu qismga korxonalar omborxonalarini, ko'tara savdo va ba'zi hollarda chakana savdo uchun mo'ljallangan mintaqaviy va mahalliy omborlar kiradi.

6-qism. Axborot aloqasi va nazorat. Har bir logistika tizimi axborot va nazorat tizimchalari orqali boshqariladi. Bu tizimchalar orqali buyurtmalar qilinadi, yuklarni ortish va transportirovka qilish to'g'risidagi talablar yetkaziladi. Bu tizimcha yordamida zahiralarning talabga mos bo'lgan miqdorda saqlab turiladi. Bu tizimcha umumiy axborot tizimining bir qismidir.

7-qism. Xodimlar. Bu qism logistika tizimining eng muhim qismi hisoblanadi. Unda xodimlarni tanlash va tayyorlash masalalariga katta ahamiyat beriladi.

Logistika tizimi o'zida ta'minlash vazifalari, ishlab chiqarish, sotish, yetkazib berish, taqsimlash va bozor vazifalarini birlashtirgan bo'lsa, bunday tizim makrologistika deb ataladi.

Umumiy qaraganda, makrologistikaning vazifalari va doirasi quyidagicha:

- ishlab chiqarish, ishlab chiqarish topshiriqlarini rejalashtirish, ish sifatini nazorat qilish, mahsulot ishlab chiqarish rejasini korxonaning ishlab chiqarish qismlariga taqsimlash;

- yetkazib beriladigan yuklarni qaytadan ishlab, zahiralarini hisoblash va boshqarish, yuklarni bir joydan boshqa joyga ko'chirish, axborot oqimlarini tashkil qilish, mahsulotlarni o'rash yoki idishlarga joylash, ularni saqlash, omborlarga joylashtirish, yuk ortish - tushirish ishlari va yuk to'plarini (to'plam) komplektlash;

- marketing, moddiy rag'batlantirish, moliya va haq to'lash, bozorni o'rganishi, ta'minlash xizmatini tashkil qilish;

- iste'mol qilish, mahsulot yetkazib berishga buyurtmalarni loyihalashtirish, zahiralarini omborlarga joylashtirish, iste'molchilarni ta'minlash, buyurtmalarni mablag' bilan ta'minlash.

Keyingi kategoriya - Mikrologistika.

Mikrologistika - logistika tizimining har bir mustaqil funksional qismlariga tegishli bo'lgan mahalliy masalalarni hal qiladi. Masalan, ishlab chiqarish korxonaning ichida ro'y berayotgan logistika jarayonlari, ya'ni rejalashtirish jarayonini mahsulotni tarqatish va sotish jarayonlari bilan birlashtirish, integratsiya qilish, transportirovka qilish, omborlarda mahsulotni joylashtirish, saqlash, yuklash, yukni tushirish ishlarini qulaylashtirish masalalari.

Omborlar xo'jaligi xomashyo va mahsulotlar oqimini ishlab chiqarish vaziyatiga moslashtiradigan eng samarali omildir.

Taqsimlash doirasi - mikrologistikaning asosiy vazifasi - yuklarni transportirovka qilishni rejalashtirish, yuklarni tayyorlash, sotish va nazorat qilishni tashkil etishdan iborat. Bu jarayonlarni tashkil qilishda ishning eng samarali usullaridan foydalanish kerak, buyurtmachi talablarini to'la hisobga olgan holda ishonchli ma'lumotlar asosida ish olib borish kerak. Eng muhim talab - yuklarni aynan buyurilgan muddatda yetkazish.

Har bir logistik tizimning tuzilishi har xil bo'lishi mumkin. Buning uchun, bu tizim vazifalari doirasiga kirgan korxonalarining katta - kichikligi, omborxonalarining vazifalari (ta'minlaydi yoki tarqatadi), transport modellari va boshqa omillar bo'yicha farqlanishi mumkin.

Hozirgi vaqtda, transport tizimida ro'y bergan o'zgarishlar, yoqilg'i narxlari o'sganligi, ilmiy - texnikaviy taraqqiyot transport xizmatlari bahosining o'zgarishiga olib kelgan. Buning natijasida faqat transport tizimigina o'zgarib qolmay, butun logistika tizimlari o'zgarib ketayapti.

Zamonaviy texnologiyalar korxonalariga yetkazib beriladigan xomashyo va materiallar nomenklaturasini murakkablashtirib yuborgan. Zamonaviy aloqa tizimi kerakli ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida kerakli joyga yetkazish imkoniyatini yaratayapti, sifatli nazorat ishlarini olib borishga sharoit tug'diryapti.

Logistik tizimlarni tuzishda quyidagi omillar hisobga olinadi:

1. Korxonalarining soni va ularning joylashishi. Har bir tizim bir yoki bir necha ishlab chiqarish korxonalarini o'z doirasiga olishi mumkin. Korxonalarining soni material va mehnat resurslarining bor-yo'qligiga bog'liq.

Bir xil korxonalarining vazifasi - geografik (regional) bozorga xizmat qilish. Ayrim korxonalarni joylashtirishda xomashyo va material bilan ta'minlovchi tijorat vositachi korxonalarining mavjudligi va joylashishi hisobga olinadi.

Ko'pincha kompaniyalar ta'minlovchi korxonalarining geografik jihatdan tarqalib ketmasligiga ta'sir qilolmaydilar, shuning uchun ular o'z korxonalarini joylashtirayotganlarida transport harajatlarining eng kam bo'lishini ko'zda tutadilar.

2. Omborlar soni va ularning joylashishi. Omborlar bevosita korxonalar chegarasida joylashishi mumkin yoki ta'minlovchilardan olingan yuklarni qayta ishlash bo'yicha umumiy ombor markazlari tashkil qilinishi mumkin. Yoki iste'molchilarga yaqin bo'lgan joylarda oraliq omborlar joylashishi mumkin. AQSH da har 20 ombordan uchtasi - ko'p profilli, har 6 ombordan bittasi asosiy iste'molchilar talabiga binoan qo'shimcha xizmat ham ko'rsatadi.

3. Transport modellari. Logistika tizimi yaratuvchilari qulay transport modellarini aniqlaydilar. Har bir transport modeli bir -biridan harajatlari, eltib berish tezligi, ishonchliligi, o'ziga xos o'rash va omborlarga joylashtirish usullari bilan farqlanadi.

4. Aloqa. Logistika tizimi bo'limlari bir-biri bilan axborot, nazorat va transport turlari orqali birlashadi. Bular o'rtasidagi aloqalar telefon, telegraf, kabelli aloqa, teleks va kompyuterlar orqali tashkil qilingan. Aytib o'tilgan aloqa turlarining har birining o'ziga xos ustunlik va kamchiliklari bor. Hozirgi kunda kompyuter orqali ma'lumot olish - eng katta ustunlikka ega.

5. Axborot tizimi. Buyurtmalar bilan ishlashning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan usullari mavjud. Ishlash usuli markazlashtirilmagan bo'lsa, bu holda integratsiya darajasi, aniqlanishi, kompyuterlar turi aniqlanishi kerak va hk.

Logistika tizimining tuzilishi va ishlash asosining eng muhim konseptual vaziyatlari: tizimli yondashish tamoyilini amalga oshirish, bu vazifa logistika tizimi har bir qismining bir - biriga bog'liqligida va birgalikdagi harakatida namoyon bo'ladi; ishlab chiqarish va transport tizimlarining umumiy, yaxlit texnologik jarayonini ishlab chiqish va amalga oshirish; asbob - uskunalarning

ayrim turlarini yaratish asosida ishlab chiqarish; ombor xo'jaligi va ishlab chiqarish - transport tizimlariga o'tish yuqorida aytib o'tilgan tamoyilning ifodasi bo'lishi mumkin.

Hozirgi sharoitda zamonaviy logistika texnologik va yuk ko'tarish, tashish asbob-uskunalariga bo'lgan talablarni individuallashtirilayapti, bu har bir uskunani har bir aniq sharoitga to'liq moslashtirishdir. Jumladan:

- logistika tizimlar tuzishda va ularning ayrim qismlarini loyihalashda texnologik jarayonlarning inson talablariga mos bo'lishini ko'zda tutishi kerak, ya'ni zamonaviy mehnat sharoitlari yaratilishi, atrof -muhitga salbiy ta'sir qilmaslik kerak;

- butun logistik tizim davomidagi harajatlarni hisobga olish va bozorga moslashish;

- servis xizmatlarini zamonaviy darajada rivojlantirish, uning yuqori sifati, ishonchliligi, tez moslashuvini ta'minlash.

Odatda logistika tizimlar noaniq sharoitda ishlaydi. Bu bozor kon'yunkturasida transportning ishlashi tasodifiy jarayonlar sodir bo'lishi bilan bog'liq. Shu tufayli logistika tizimlarining muhim xususiyatlaridan biri - moslashish xususiyati. Logistika tizimlari ishlashining asosiy tamoyillaridan biri - yuqori darajadagi ishonchliligi va mustahkamligi.

Logistika tizimining ishlashi mustahkam bo'lishida ishlab chiqarish, tarqatish va sotish jarayonlarining to'g'ri, aniq rejalashtirilishi katta ahamiyatga ega. Bu yerda shuni ham hisobga olish kerakki, tezlik bilan bajariladigan rejalarga nisbatan, qat'iy rejalarning roli kattaroq. Bunday strategik rejalarning yuqori darajada ishonchli bo'lishi uchun atrof -muhit vaziyati, birinchi holatda bozordagi vaziyat har xil bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarni o'rganish va tug'ilgan savollarga strategik javoblar aniqlash zarur.

G'arb mutaxassisleri fikricha, strategik rejalashtirish firmalarning o'z raqiblari bilan kurashda eng qudratli qurol hisoblanadi. Strategik rejalashtirishning asosi - ilmiy darajada. Ilmiy darajani tayyorlashda tarixiy va ekstrapolyasiya usullaridan foydalaniladi.

Strategik rejalar ko'pincha aniq jarayonlarni emas, aniq maqsadlarni ko'zda tutadi. U strategik rejani tez bajariladigan rejadan farqlaydi. Tez bajariladigan rejalar aniq faoliyatni ko'zda tutadilar, masalan, taqsimlash yoki sotish jarayonlarini logistika xalq xo'jaligiga sanoatlar nuqtai nazaridan emas, mintaqalar nuqtai nazaridan qaraydi.

Kichik va o'rta korxonalariga tez - tez, davriy holda keng nomenklaturadagi material oqimlari yetkazib turiladi, shuning uchun hududiy ixtisoslashtirish va ixchamlashtirish bu korxonalar uchun katta ahamiyatga ega. Shunday vaziyatlarda materiallar oqimiga samarali xizmat qilishda mintaqaviy taqsimlash bo'yicha

markazlar tashkil qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday markazlarda birinchi navbatda yuqori samarali servisga e‘tibor beriladi. Bunday servis tufayli har xil xizmat turlari - taxlashdan boshlab, to yuk ortish-tushirish ishlarigacha ta‘minlanadi.

Faqat zamonaviy texnika vositalaridan foydalangan holda logistik tizim yuqori samarali va mustahkam bo‘lishi mumkin. Logistik tizim axborot oqimlarini qulay boshqarishning texnikaviy asosi ko‘p darajali ABSdir. Shuning uchun logistika va kibernetika g‘oyalarining asosiy qismi logistika tizimlarining yuqori samarali bo‘lishi shartidir.

Logistika tizimlari ishlashini tahlil qilishda umumiy harajatlar ahamiyati katta. Ombor xo‘jaligi harajatlari, zahiralar, transport, ishlab chiqarishni rejalashtirish, buyurtmani bajarish harajatlari va boshqa harajatlar bir - biriga bog‘liq. Ayrim harajat turlarini kamaytirishga qaratilgan harakatlar butun tizimning ishlashidagi umumiy harajatlarning ortib ketishiga olib kelishi mumkin, shuning uchun logistikaning har qanday faoliyatiga yangilik kiritishdan oldin, bu o‘zgartirish oqibatlarini har tomonlama tahlil qilish kerak. Tizim qismlarining proporsiyalari aniqlanishi, qiymat tavsiflarining samarasi ko‘rib chiqilishi, boshqarish siyosati tuzilishi kerak, yangi texnologiyalar, asbob - uskunalar hisobga olinishi kerak. Chunki tizimning tubdan o‘zgarishi, qaytadan tashkil qilinishi, harajatlarning keskin ortib ketishiga olib keladi. Shu bilan birga, ilgaridan logistika tizimlarining evolyutsion yo‘llar orqali o‘zgarish hollari aniqlanib, hisobga olinadi. Bundan tashqari, sanoat menejmentining logistika muammolariga nisbatan e‘tibori oshayotganining bir necha sabablari bor. Alohida olingan ta‘minlash, ishlab chiqarish yoki taqsimlash jarayonlarining samarasini oshirish, umuman olganda, samarasi kam usuldir.

Logistika tizimi qismlaridan har biri butun tizim muvozanatini buzishi mumkin. Amalda logistikaning an‘anaviy maqsadlari ko‘pincha marketing yoki ishlab chiqarish maqsadlariga to‘g‘ri kelmaydi.

Masalan, korxonalarining ishlab chiqarish bo‘limlari tayyor mahsulot zahiralarini ko‘paytirishga harakat qiladi, aks holda, sotish jarayonida mahsulot kam yoki umuman yo‘qligi sababli yo‘qotishlar ro‘y berishi mumkin.

Boshqa misol, transport boshlig‘i faqat transport tizimiga javobgar bo‘lsa, u transportning qulay yo‘nalishini tashkil qilishi, transport tizimidagi zahiralar miqdorining kamayishida, umuman, transport tizimining daromadi kamayishiga mutlaqo qiziqmaydi.

Logistikaning maqsadlari - maqsadlarga teskari.

Logistik tizimlar materiallar oqimini boshqarish bilan bir qatorda taqsimlanish jarayonini nazorat qilishda asosiy qurol bo‘lib qolayapti.

Ilmiy texnika taraqqiyotining yutuqlari logistika tizimi qismlarining birlashib, mustahkam bo'lishini tezlashtirdi. Asosiy yutuqlardan biri - kuchli kompyuterlar, rivojlangan ma'lumotlar bazasi va axborot yetkazish tizimiga asoslangan buyurtmalar bilan ishlash tizimining rivojlanishi. Qarorlar qabul qilish, masalalar yechish jarayonlarini modellashtirish va kompyuterlar bilan ta'minlash logistika tizimini tashkil qiluvchi va boshqaruvchilarga sifatliroq ishlashga imkoniyat yaratdi.

Logistika umumiy harajatlarni ancha kamaytirishga imkon yaratish bilan bir qatorda mahsulot sifatini ko'tarishga ham ta'sir qiladi, chunki faqat sifatli mahsulotlar tashqi bozordagi raqobatni ko'tara oladi. Bunday sharoitda firmalar iste'molchilarga ko'rsatadigan xizmatlarining sifatini oshirishga majburlar.

2. Xizmat sohalari va ularning ta'rifi

Ishlab chiqarish va logistika tizimining o'zaro ta'siri ikki yo'nalishda bo'lishi mumkin:

Birinchisi, korxonalarining mahsulot zahiralari uzluksiz ko'paytirib turilishiga ehtiyoji mavjud. Bu yerda mahsulot turi rol o'ynamaydi. Mahsulot andozali, noandozali bo'lishi mumkin, modifikatsiya qilingan yoki maxsus mahsulot bo'lishi mumkin, faqat bozordagi ehtiyojni qondirsa bas.

Ikkinchisi, ishlab chiqarish o'z tomonidan bevosita logistika tizimiga qaram bo'lib kelgan. Ya'ni ishlab chiqarish jarayoniga xomashyo materiallarini vaqtida yetkazib berish katta ta'sir ko'rsatadi. Texnologik jarayonlarni boshqarish, birinchi navbatda, harajatlarni kamaytirishga qaratilgan, asbob - uskunalarining bir tekisda ishlashi, ko'rsatilgan muddatda buyurtmalarining bajarilishini ko'zda tutadi.

Bu jarayonlar ta'minlash tizimi orqali qo'llab-quvvatlanib turiladi. Bu tizimning asosiy vazifasi - ishlab chiqarish ehtiyojini to'la qondirish. Ishlab chiqarish va logistika tizimining o'zaro ta'sirini shoshilinch buyurtmalarni bajarish yoki yangi tur mahsulot ishlab chiqarish kerak bo'lganda ko'rsa bo'ladi. Bunday sharoitda bu doiralarning harakatchanligi, moslashuvchanligi, butun ish muvaffaqiyatining garovi bo'ladi.

Hozirgi zamonda logistika tizimlari doirasida ishlab chiqarish infratuzilmasini hisobga olganda, turli xil korxonalar joylashtirilishi mumkin.

Ishlab chiqarish jarayoni bozordan ajratilgan holda muvaffaqiyatli tashkil qilina olmaydi. Ayrim hollarda iqtisodiy adabiyotlarda mahsulot ishlab chiqarish jarayoni boshqaruvchisining vazifalari shunday izohlanadiki, go'yo ular bevosita faqat boshqarish jarayoniga ta'sir qiladi. Amalda esa, boshqarish ko'pincha taqsimlash tizimining tabiiy holatiga bog'liq. Bu tizim marketing va ishlab chiqarish o'rtasida bog'lovchi kuch bo'lib turadi. Shu tizim (boshqarish tizimi) ishlab chiqarish va marketing jarayonlarining balansini aniqlaydi.

Buyurtmalarining noto'g'ri joylashishi ishlab chiqarishda kutilmagan harajatlarga olib keladi. Shuning uchun korxonalar quyidagi qoidaga rioya qilishga

harakat qiladilar: tayyor mahsulot zahiralar darajasini sotish darajasiga moslashtirish, masalan, 30-40 kunlik zahiralar. Bu qoida, ayniqsa, mahsulotni sotish miqdori tez - tez o'zgarib turadigan korxonalar uchun muhimdir.

Logistika tizimining samaradorligi baho belgilash usullari bilan bog'liq. Aniq belgilangan narxlar bozorda ishlab chiqaruvchilar ta'sirini kengaytirishga olib keladi. Logistika tizimlari yordamida sotiladigan mahsulotlar narxini kamaytirish ustama narxlar yordamida belgilanadi. Ulardan tashqari, bozordagi sharoit ham hisobga olinadi.

Odatda, ishlab chiqaruvchining o'zi avval sotish narxini, keyin sotish narxi kamaytirilishini aniqlaydi, ana shunda sotish narxi hosil bo'ladi. Bundan keyin, ishlab chiqaruvchi o'z faoliyatini bozor talabiga mos keladigan mahsulot ishlab chiqarishga qaratadi. Bunday mahsulot bozorda sotilib, daromad keltirishi mumkin. Faol raqobatli bozor sharoitida bu oddiy tajriba. Bunday bozorda mahsulotlar xilma - xil bo'ladi va narxlari ham keskin farqlanadi.

Ishlab chiqaruvchi belgilagan narx sotuvchi to'laydigan haqiqiy narxdan farqlanadi. Belgilangan narxning o'zgarishiga sotish sharoitlari va shartlari, bozor sharoitlari ta'sir ko'rsatadi. Lekin sotuvchi va iste'molchining narxi bir xil bo'lishi ham mumkin.

Ko'pincha mahsulotlar arzonlashtirilgan narxda sotiladi. Bu arzonlashtirish sotib olingan tovarlar miqdori yoki naqd pulga olinishiga bog'liq.

Logistika tizimi 2 asosiy narx belgilash tizimidan foydalanishni tavsiya etadi. Bu tizimlar iste'molchilarning geografik joylashishiga bog'liq. Bular: Franko - narx va eltib berish narxi.

Sotuvchi biror joyda mahsulotni sotib oluvchilarga topshirsa, franko - narxlar belgilanadi. Bu joy ombor bo'lishi mumkin, korxonada, avtokorxonada bo'lishi ham mumkin. Sotuvchi iste'molchini transport vositalari bilan ta'minlashi mumkin, lekin barcha harajatlarni sotib olganlar ko'taradi. Bunday narxlar tizimi taqsimlash tizimining nazorat qilinishini ancha murakkablashtiradi.

Eltib berish narxlari transport harajatlari, yuk ortish - tushirish ishlari harajatlari va yuk miqdoriga ko'ra chegirmalarni o'z ichiga oladi. Bu narx turi juda ko'p ishlatiladi. Bunday narx belgilash tajribasi ta'minotchiga qulaylik yaratadi, bundan tashqari, bunday narx belgilash tizimini nazorat qilish ham yengilroq, AQSHda logistika doirasidagi narx belgilash tizimi davlat orqali tartibga solinadi. Bir tomondan, huquqiy tartibga solish narxlarni aniqlash erkinligini chegaralaydi, ikkinchi tomondan esa, logistika harajatlari tizimini tahlil qilishga imkon yaratadi.

3. Logistika tizimi faoliyat yuritishini baholash va logistika tizimining marketing bilan bog‘liqligi

Boshqarishning muhim omillaridan biri - materiallarni o‘z vaqtida eltib berish. Buning uchun kerakli operatsiya bajarilishiga (masalan, yuk ortish, yukni eltish va boshqa) qancha vaqt ketishi va operatsiyani boshlash uchun qancha vaqt kerakligini aniqlash zarur.

Buyurtmalarni bajarish muddati resurslarga bo‘lgan ehtiyoj miqdoriga, ta’minot jarayonining ishonchligiga ta’sir qiladi. Buyurtmalarni bajarish muddati uzoq bo‘lsa, u mintaqaviy omborlardagi katta nomenklaturali zahiralar miqdorining ortib ketishiga olib keladi.

Boshqa tomondan qaraganda, buyurtmalarning shoshilinch, qisqa vaqtda bajarilishi har xil xatolarga olib kelishi mumkin. Masalan, olingan resurslar miqdori yanglish bo‘lishi, sifati to‘g‘ri kelmasligi yoki umuman kerak bo‘lmagan mahsulot yetkazishi mumkin.

Masalan, AQSHda taqsimlash doirasida buyurtmalarning eng kam bajarilish muddati (ishlab chiqarish vaqti ham hisobga olinadi) - 7 kun, eng ko‘p muddati - 72 kun.

Buyurtmaning bajarilishiga ketadigan vaqt taqsimlash kanallarining holati va rivojlanishiga bog‘liq. Bu taqsimlash kanallari mahsulot ishlab chiqaruvchi va iste’molchilarni bog‘laydigan vositaga aylanayapti va xilma-xil o‘zaro bog‘liq vazifalarni bajarayapti. Unga: sotish; marketing; kredit berish va boshqa xizmat turlari kiradi. Firmalarning ko‘pchiligi taqsimlash jarayonini faqat qisman nazorat qiladi, demak, ularning butun tabiiy taqsimlash tizimiga qiladigan ta’siri ham qismandir.

Logistika texnologiyasining o‘zgarishi, mahsulot va xizmatlar sifati ahamiyatining o‘sishi, taqsimlash kanallarining tuzilishi va vazifalarining o‘zgarishiga olib keladi, texnologiyani takomillashtirishga intilish tug‘diradi. Logistika tizimi samarasining ortishi - taqsimlash doirasining asosiy kapitaliga qo‘yiladigan sarmoyalar miqdori ortishiga logistika tizimi tuzilishi va obyektlari joylashishining o‘zgarishiga olib keladi.

Hozirgi kunlarda mahsulot ishlab chiqaruvchi va sotuvchilarni farqlash juda qiyin. Logistika tizimi qismlari vazifalarining o‘zgarishi katta qiyinchiliklar bilan o‘tyapti. Integratsiya ayrim xo‘jalik turlarining ahamiyati ortyapti, boshqalarining ahamiyati pasayib yoki umuman yo‘q bo‘lib ketayapti. Bu jarayonlarga yana xalq xo‘jaligi holati, davlatning iqtisodiy siyosati ham ta’sir qiladi. Ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaruvchi korxonalar faqat ulgurji savdo jarayonini nazorat qilibgina qolmay, bevosita iste’molchiga sotish jarayonini ham o‘z nazoratiga olayapti. Iste’molchilarga to‘g‘ridan - to‘g‘ri yuk yuborishga moslashtirilgan qo‘shimcha omborlar qurilayapti. Ko‘p kompaniyalar taqsimlash kanallari,

zahiralar miqdori va sotish hajmidan xabardor bo'lish maqsadida ulgurji savdo tizimi bilan bevosita aloqa o'rnatgan.

Logistika tizimi boshqarish vazifalari bilan uzviy bog'liq. Lekin logistika tizimiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan vazifalardan biri - marketing siyosati va taktikasi. Logistika tizimining servis chegaralarini marketing talablari aniqlaydi.

Marketing taktikasi bevosita logistikaning harajat ko'rsatkichlariga ta'sir qiladi. Ishlab chiqarishning assortiment bo'yicha ixtisoslashishi marketing yordamida sezilarli darajada rivojlanadi.

Mahsulot assortimenti qancha ko'p bo'lsa, ishlab chiqarishning har bir doirasi, buyurtmalar bilan ishlash, zahiralarni nazorat qilish va boshqarish vazifalari murakkablashib ketadi.

Mahsulot assortimenti taqsimlash muammolarini hisobga olgan holda aniqlanadi. Masalan, mahsulotning asosiy modelini texnologik davr qo'shimcha harajatlari hisobiga kamaytirish jarayonida o'zgartirish mumkin. Bu holda ishlab chiqarish uchun kerakli bo'lgan xomashyo, materiallar va komplektatsiya qismlari assortimenti kamayadi.

Lekin, ko'pincha mahsulotlar faqat marketing talablariga asoslanib ishlab chiqariladi. Unda ko'p hollarda tabiiy taqsimlanish bahosiga qanday ta'sir qilinishi hisobga olinmay, mahsulotlar o'zgarishiga olib keladi.

Mahsulotning yangi turini ishlab chiqarishga joriy qilish, odatda, tabiiy taqsimlanish jarayonida kutilmagan harajatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, avval ishlatilmagan yangi xomashyo turlariga ehtiyoj paydo bo'lishi mumkin. Hattoki, faqat o'rami o'zgargan mahsulot ta'minot doirasi uchun yangi assortiment birligi deb hisoblanadi. Lekin shuni aytib o'tish kerakki, har bir assortimentning o'zgarishi harajatlarning o'sishiga olib kelavermaydi. Ayrim hollarda ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasi ortishi, mehnatni tashkil qilishning yaxshilanishi mumkin, bular orqali anchagina mablag' va mehnat tejalishi mumkin.

Assortimentning kengayishini rejalashtirish, zahiralarni boshqarish, harajatlarni kamaytirish doiralarida korxonalar oldiga qo'yilgan vazifalarni murakkablashtiradi. Amerika va yapon kompaniyalarining assortiment siyosatini solishtirsak, ancha farq qilishini ko'ramiz. Yapon kompaniyalari modellarni cheklangan miqdorda ishlab chiqaradilar. Ayrim komplekt qiluvchi mahsulotlar, masalan, avtomashinalarga o'rnatiladigan kondisionerlar (namunaviy o'lchovda bo'ladi), avtomashinalarga sotishdan oldin dilerlar tomonidan o'rnatiladi.

Amerikalik ishlab chiqaruvchilar esa iste'molchilarni har bir modelning turli xillari bilan ta'minlaydilar, hattoki maxsus buyurtmalarni ham bajaradilar. Bunday assortiment siyosati harajatlarning ortishiga olib keladi, ishlab chiqarish jarayonini tashkil qilish, rejalashtirish va nazorat qilishni murakkablashtiradi.

Marketing vazifalaridan yana biri-tabiiy taqsimlanishning servis xizmati doirasida aniq chegaralarini belgilaydi. Uning sifatiga yuk yetkazish tezligi, yuk yetkazish muddatlarining bajarilishi va logistika tizimi talablarini zudlik bilan qondirish qobiliyatlari ta'sir qiladi. O'z tomonidan logistika marketingning sotish usullariga juda katta ta'sir qiladi. Agar firma maxsus taklif taktikasi asosida ish olib borssa, ya'ni oldindan belgilangan rejalarsiz sotishlar tashkil qilsa, tabiiy taqsimlanish tizimi - transport, omborlar, buyurtmalarni rasmiylashtirish sotish jarayonining tezlashishiga tayyor bo'lishi kerak.

Logistika tizimining holati taqsimlanish kanalini tanlashda katta ahamiyatga ega. Logistika qiymatiga oid tahlil ko'pincha harajatlarni kamaytirish yo'llarini topish uchun qilinadi, bu tahlil ta'sirida ro'y bergan o'zgarishlar marketingga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, omborlar sonini kamaytirish, zahiralar miqdorini kamaytirish, transportning arzonroq turlariga o'tish hisobiga harajatlarni kamaytirish xizmat ko'rsatish sifatining o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Logistika tizimini tahlil qilish asosida marketing xizmati taqsimlanish jarayonining maqsad va vazifalarini aniqroq belgilaydi.

Logistikaning tizimli tahlili marketing quroli bo'lib, xizmat ko'rsatish andozalarini o'rnatadi.

Xulosa

Logistika maqsadlari turiga ko'ra tizimlar to'g'ridan - to'g'ri aloqalarga ega egiluvchan va ketma-ket joylashtirilgan (eshelonlashtirilgan) tizimlarga bo'linadi.

Egiluvchan logistika tizimi (flexible logistical system) - bunda moddiy oqimlarni iste'molchiga yetkazib berish ham to'g'ridan - to'g'ri aloqalar va ham vositachining ishtirokida amalga oshiriladi. Ko'rib chiqilayotgan tizimning misoli - ehtiyot qismlar bilan ta'minlash. Bunda kamdan - kam talabga ega qismlar ortib jo'natish odatda markaziy omborga bevosita oluvchining manziliga jo'natiladi, vositachining omboridan andoza va oshirilgan qisimlarini ortib jo'natish.

To'g'ridan - to'g'ri aloqalarga ega logistika tizimi (direkt logistical system) - moddiy oqim iste'molchiga vositachilarning ishtirokisiz, to'g'ridan - to'g'ri xo'jalik aloqalari asosida yetkazib berladigan tizim.

Logistika tizimining samaradorligi (logistical system performance) - mohiyati bo'yicha bu logistika harajatlarining berilgan darajasida ko'rib chiqilayotgan logistika tizimi ishining sifatini ta'riflash uchun ko'rsatkich (yoki ko'rsatkichlar guruhi). Logistik zanjirning yakuniy bo'g'ini bo'lgan iste'molchining nuqtai nazaridan samaradorlik ikki ko'rsatkich - logistik harajatlarni aks ettiruvchi xizmat ko'rsatishning sifati va narxi bilan aniqlanadi.

Xizmat ko'rsatish sifati o'z navbatida majmuaviy ko'rsatkichdir. U mezonlarning yig'indisi bo'yicha hisoblanadi. Ulardan eng muhimi logistika tizimining iste'molchiga kerak tovarni shartlashgan muddatda kerakli joyga yetkazib berilishini ta'minlash qobiliyatidir. Boshqa mezonlar orasida quyidagilar bor: tizimni u orqali sotilgan buyumlarga texnik xizmat ko'rsatishning kerakli darajasini ta'minlash qobiliyati; buyurtmani ishlab chiqish vaqti (unga buyurtmani bajarish uchun yetkazib berilishini kutish vaqti ham kiradi) va h.k. Bu xususiy mezonlarni ranjirovka qilish mumkin. Sanab o'tilgan mezonlardan eng muhimi odatda buyurilgan tovarni talab qilingan muddatda kerakli joyga yetkazib berish ehtimoli sifatida hisoblab chiqiladi va haqiqiy logistika tizimlarida 0,55 dan kamroqni tashkil qiladi.

Logistika tizimidan foydalanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, logistika tizimi samaradorligini taxminan 0,56 gacha o'sishida logistika harajatida deyarli to'g'ri chiziqli, keyin esa eksponentsial o'sadi. Xorijda o'tkazilgan hisob - kitoblar shuni ko'rsatadiki, 50000 nomga yaqin ega distribyuterning ehtiyot qismlar omboriga kelib tushayotgan buyurtmalariga taxminan 0,96 % xizmat ko'rsatishi mumkin, bu taxmini 0,58 % gacha oshirish uchun navlarni kamida 3 marta kengaytirish zarur. Bu omborni rivojlantirish uchun kapital mablag'lar kiritish bilan bog'liq vazifalar va xizmat ko'rsatish bahosining o'sishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashni rag‘batlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2007 y. 15 mart.

2. Dadabaev K.A. Logistika. –T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamgarmasi nashiryoti, 2004.

3. Gadjinskiy A.M. Logistika: Uchebnik. - M., 2006.

4. Grigorev M.N., Dolgov A.P., Uvarov S.A. Logistika. Uchebnoe posobie. - M., Garderkini, 2006.

5. Dadaboyev Q.A. Logistika. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDIU, 2007.

Internet saytlari:

www.ccitt.uz

www.uza.uz

www.google.uz

www.logistika.ru